

Казакова Т.

УЛУУ АТА МЕКЕНДИК СОГУШТАГЫ ЭРДИКТЕР

Казакова Т.

ГЕРОИЗМ НА ФРОНТАХ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

T. Kazakova

THE HEROISM OF THE KYRGYZ PEOPLE ON THE FRONTS OF THE GREAT PATRIOTIC WAR

УДК: 947.46(575.27)

Бул илимий макалада Улуу Ата Мекендик согушта биздин ата-бабаларыбыздын көрсөткөн эрдиктери жөнүндө жазылган.

Негизги сөздөр: фашист, басып алуу планы, аскердик бөлүк, эрдик.

В данной научной статье написано о подвигах наших прадедов во времена Великой Отечественной войны.

Ключевые слова: фашизм, план захвата, военный блок, подвиг.

In this scientific article written about the exploits of our prodedov in the times of the Great Patriotic War.

Key words: fascism, plan to capture, the military bloc, feat.

XX кылымдын биринчи жарымында башкача айтканда 1939-жылы 1-сентябрда фашисттик Германия дүйнөлүк экинчи согушту баштаган. Ал Европанын бир катар мамлекеттерин: Чехословакияны, Польшаны, Францияны, Бельгияны, Голландияны, Данияны, Норвегияны, Югославияны, Грецияны басып алган. Натыйжада Германиянын экономикалык абалы, согуштук күчү чыңдалган. Дүйнөлүк үстөмдүккө жетүүнү көздөгөн фашисттик Германия 1941-жылы 22-июнда ал кезде улуу держава болгон СССРге кол салган. Ал «Барбаросс» деп аталган согуштук планы боюнча Советтер Союзун бир нече жумада эле талкалап, 1941-жылдын кышына чейин СССРдин европалык бөлүгүн толугу менен басып алуусуна ишенген. Адегенде эле фашисттик Германия азыркы Кыргыз Республикасынын бүтүндөй калкы менен тең келген башкача айтканда 5,5 млн. адамдан турган 190 дивизиясы Совет өлкөсүнө басып кирген. Германия менен бирге СССРге каршы согушка Италия, Финляндия, Румыния, Венгрия, Испания катышкан.

Немецтик-фашисттик баскынчылардын жырткычтык менен кол салышы бүтүндөй Совет элинин тынч жашоосун дүрбөлөңгө салган. Ошентип, Социалисттик Ата Мекендин көз каранды эмес тиги жана эркиндиги үчүн Улуу Ата Мекендик согуш башталган. Согуш жөнүндөгү кабар көп улуттуу Совет элинин, анын ичинде Кыргыз элинин, кыжырдануусун туудурган. Кыргызстандын бардык шаарларында, айыл-кыштактарда миндеген адамдар катышкан чогулуштар, митингдер өтүп, аларда жумушчулар, интеллигенция Ата

Мекенди коргоо үчүн күчтөрүн, эмгегин, керек болсо өмүрүн аябай тургандыктарын билдиришкен.

Ар улуттагы, түрдүү кесипте иштегендер кары-жашы дебей Аскер комиссариатына кайрылышып, фронтко жөнөтүүнү суранышкан. 1941-жылдын 22–23-июнунда эле Фрунзе шаарынын аскер комиссариатына ушундай өтүнүч менен 270 арыз келип түшкөн. Кызыл-Кыядагы шахтадан 250 кенчи фронтко өз ыктыяры менен жөнөшкөн. Тянь-Шань областынан 140 патриот аскердик комиссариатка келишип, аларды тезирээк фронтко жөнөтүшүн талап кылган.

Кыргызстандык жоокерлер согуштун биринчи күнүнөн эле фашисттик баскынчылар менен баатырларча кармаша башташкан. Чек арадагы Брест чебин коргоо Улуу Ата Мекендик согуштун тарыхындагы маанилүү барактардан болуп саналат. Жоокерлер бир айдан ашык убакыт бою чепти душманга бербей кармап турушкан. Алардын арасында кыргызстандык В.И. Фурцев болгон. Мурда Фрунзе шаарында иштеген Н.М. Дмитриев 1941-жылы 10-июлда Белоруссиянын Борисово шаарын коргоодо душмандын эки танкасын талкалаган. Согушта көрсөткөн эрдиги үчүн ал 1941-жылы 31-августта Кыргызстандыктардан биринчи болуп Советтер Союзунун Баатыры деген наамга татыктуу болгон. Кыргыз өкмөтү согуштун биринчи күнүнөн эле калкты аскердик жактан окутууга, аскердик бөлүктөрдү түзүүгө киришкен. СССР Жогорку Советинин Президиумунун 1941-жылдын 22-июнундагы Указына ылайык өлкөдө аскерге милдеттүүлөрдү жалпы мобилизациялоо иши башталган. Бул иштин жүрүшүндө Кыргызстанда 385-аткычтар дивизиясы, кийин 40-153-аткычтар бригадалары, 2 улуттук атчандар дивизиясы түзүлүп, алар республиканын өнөр жай ишканалары жана колхоздору тарабынан жабдылган. Булардын ичинен согушка биринчи болуп Кыргызстандын аскер комиссары генерал-майор И.В. Панфилов командалык кылган 316-аткычтар дивизиясы кирген. Анын курамында кыргыз, казактардан тышкары орустар, украиндер жана башка улуттардын өкүлдөрү болгон. Москваны коргоо үчүн 1941-ж. ноябрда болгон согушта бул дивизиянын жоокерлери өздөрүнөн төрт эсе күчтүүлүк кылган душман менен кармашкан. Командованиенин тапшырмасын үлгүлүү аткаргандыгы үчүн 316-аткычтар дивизиясы 8-гвардиялык деген наам алып, Кызыл Жылдыз ордени менен сыйланган.

Кызыл аскерлердин 1941-1942-жылдарындагы кышкы чабуулдарынан кийин гитлердик аскерлер фронттун ар кайсы участкаларында 100–400 км артка сүрүлгөн. Фашисттик баскынчылардан Москва, Тула областтары, Ленинград, Калинин, Смоленск, областтарынын бир топ райондору бошотулган. Москванын алдында гитлердик армия ири талкаланууга дуушар болгон. Анын «Чагылгандай тез согуш» Планы ойрондолгон. Бул согушта 1941-жылдын 16-ноябрынан 5-декабрына чейин душман 55 миң солдат, офицерлеринен ажырап, 100 миңи жарадар болгон. Алардын 800 танкасы, 1500 самолету жана 300 замбириги талкаланган. Советтик аскерлер да көптөгөн жоготууларга дуушар болгон. Фашисттик Германия согушту созуп жүргүзүү стратегиясына өтүүгө мажбур болгон. Москва алдындагы салгылашуудан кийин Түркия менен Япония СССРге каршы согушка кирүүгө батына албай калган. Совет элинде өзүнүн күчүнө, фашизмди жеңип чыгарына чоң ишенич пайда болгон.

1942-жылы фашисттик Германия СССРге жаңы сокку уруп, стратегиялык демилгени колго алууга аракеттенген. 1942-жылы майга карата фашисттик Германия жана анын союздаштары советтик-германдык фронтко 237 дивизиясын жана бригадасын топтогон. Бул СССРге кол салган учурдан алда канча көпгүк кылган. Душмандын армиясы 6,2 млн. солдаттар менен офицерлерден турган. Аларда 56941 замбирек жана миномет, 3229 танка жана штурмалоочу замбирек, 3395 самолёт, 63 кеме болгон. Бул учурда Кызыл аскерлер немец армиясына солдаттардын саны, артиллерия жана согуштук самолёттор боюнча тең келе элек эле.

1942-жылы жайкы чабуулда фашисттик командачылык Волга дарыясын, Сталинград шаарын, Түндүк Кавказды жана Закавказьени, Ленинградды ээлеп, Москвага кайрадан сокку уруп, СССРге каршы согушту аяктоо максатын койгон. Бул максат үчүн фашисттердин аракетинин натыйжасында фронтто эң кыйын кырдаал түзүлгөн. 1942-жылы июлда фашисттик армия Дон суусунан өтүп, СССРдин эгин айдоочу бир топ региондорун ээлеп алган. И.В.Сталин 28-июлда «Бир кадам да артка чегинбегиле!» деген буйрук берген. Көп улуттуу Кызыл Аскерлер болуп көрбөгөндөй каармандык менен Кавказдын ашууларынын бир кадам жери үчүн, Сталинградда болсо ар бир квартал, көчө, үйлөр үчүн жан аябай кармашышкан. Душман Сталинградды жана Кавказды ээлей алган эмес. Сталинград алдындагы жеңишке шыктанган Кызыл Армия кеңири фронтто чабуулга өтө баштаган. 1943-жылы 4, 5 айга созулган кышкы чабуулда советтик аскерлер батышка карай 600-700 км жылган. Ленинград 900 күнгө созулган блокададан бошотулган. Душмандын жоготуулары көбөйгөн.

Сталинград үчүн согушта артиллерист, наводчик, сержант Дайыр Асанов эрдик менен салгы-

лашкан. Көптөгөн эрдиктери үчүн 1943-жылы 26-октябрда ага Советтер Союзунун Баатыры деген наам ыйгарылган. Ошондой эле фронттогу көптөгөн эрдиктери үчүн К.Жуматаев Кызыл Жылдыз ордени менен, А.Чортеков Советтер Союзунун Баатыры деген наам менен сыйланышкан.

Көп улуттуу Кызыл Армиянын катарында Кыргызстандан барган 365 миң жоокер да Ата Мекенди коргоонун үлгүлөрүн көрсөтүшкөн. Согуштагы эрдиктери үчүн 150 миң кыргызстандык жоокер орден жана медалдар менен сыйланышкан. Алардын жетимиш үчү Советтер Союзунун Баатыры деген наамга татыктуу болушкан. Алардын он үчү кыргыз жигиттери эле. 34 жоокер Данк орденинин үч баскычын тең алышкан. Кыргызстандык жоокерлердин көпчүлүгү мекенинин, өз элинин эркиндиги үчүн курман болушкан.

Тылдагы күжүрмөн эмгек да биздин жеңишибизге чоң салым кошкон. Согуштун башталышында СССРдин экономикасы өнүккөн маанилүү региондорун фашисттик Германиянын басып алышы абалды өтө оордоткон. Совет өкмөтү фронттун муктаждыктарын канааттандыруу үчүн өлкөнүн тылдагы республикаларын тез арада согуштук өнөр жай арсеналдарына айландыруу милдетин койгон. Бул боюнча атайын программа иштелип чыккан. Ага ылайык Урал, Батыш Сибирь, Казакстан, Орто Азия республикалары курал жарак, техника чыгаруучу, өнөр жай продукцияларын, азыктүлүк алуучу жана калкты эвакуациялоочу зонага айланмак.

Кыргызстандын өнөр жай тармагы согуштук заказдарды аткарууга өткөн. 1941-жылы июлда эле Фрунзедеги механикалык завод фронттун атайын заказын чыгара баштаган. Андагы жумушчулар өндүрүштүн согуштук түрүн өздөштүрүү менен күндүк нормаларын 200–400% аткарууга, айрымдары эки, үч сменада иштөөгө өтүшкөн. Кадамжайда стратегиялык мааниси бар сурьма кенин өндүрүү күч алып, андагы жумушчулардын 65% стахановчулардан болушкан. Кыргызстандын жеңил жана текстиль өнөр жайы бүт бойдон жоокерлерге кийим-кече тигүүгө киришкен. Республиканын эл чарбасын согуштук багытка которуудагы маанилүү иш эвакуацияланган өнөр-жай ишканаларын жайгаштырып, ишке киргизүү болгон. 1941-жылдын июлуна декабрга чейин эле өлкөнүн чыгыш райондоруна 2593 өнөр жай ишканалары көчүрүлгөн. Алардын 308 Орто Азия менен Казакстанга бөлүнгөн. Кыргызстанга 28 ири ишкана келген. 1942-жылы фашисттик Германиянын чабуулунун күчөшү менен Кыргызстанга дагы 38 ири өнөр-жай ишканалары көчүрүлгөн. Аларды жайгаштыруу, жумушчу күчү, чийки зат, энергия, транспорт менен камсыз кылуу боюнча өтө чоң иштер аткарылган. Эвакуацияланган ишканаларды 90% Чүй өрөөнүнө, 10% Ош, Жалал-Абад жана Ысык-Көл областарына жайгаштырылган.

Кыргызстанда фронтко жакын жайгашкан райондордон эвакуацияланган калкты жайгаштыруу

боюнча өзгөчө чоң иш аракеттер жүргүзүлгөн. 1941-жылдын июлуна 1942-жылдын январына чейин эле Кыргызстанга 61,8 миңден ашуун адам келген. 1942-жылдын аягына чейин дагы 138,9 миң киши эвакуацияланган. Булардын көбү Москва шаарынан, Москва, Ленинград областтарынан, Украина менен Белоруссиядан, алыскы Литвадан, Карель-Фин ССРинен, Курск, Орлов, Тула, Ростов, Воронеж, Сталинград областтарынан, Крымдан, Ставрополь жана Краснодар крайларынан келишкен. Мындан сырткары Кыргызстанга Польшанын 12,9 миң жарандары эмиграцияланган. Эвакуацияланган калкты кабыл алуу, жайгаштыруу, ишке орноштуруу үчүн республикалык, областтык жана райондук комиссиялар түзүлүп, аларга практикалык жардамдарды көрсөтүшкөн. Көчүп келген калкка Кыргызстан эли колунан келишинче жардам берген. Алардын биргелешкен эмгеги согуш маалында фронттун муктаждыктарын канааттандырууга жумшалган. Согуштун алгачкы мезгилинде эле Кыргызстанда өнөр жай өндүрүшүндө электр энергиясы жетишсиздик кылган. Калкка берилүүчү энергия чектелген. Бул маселени чечүү үчүн Чоң Чүй Каналы курула баштап, токтоп калган Лебединовка ГЭСин бүткөрүү үчүн 1942-жылы 6-июнда иш башталып, 1942-жылдын аягында ГЭС ишке киришкен.

Согуштун башталышында өнөр жайы гана эмес өлкөнүн айыл чарбасы да чоң кыйроого учурады. Душман өлкөнүн эгин өндүргөн аянттарынын 38, чочконун 60% басып алган. Айыл чарбасында иштеген тракторлор, ат күчү фронтко алынган. 1942-жылы республиканын айыл чарбасында эмгектенген эркектер 51% азайган. Айыл чарбасынын түйшүгү бүт бойдон аялдардын, балдардын, кары-картандардын моюнуна жүктөлгөн. Алар күндүр-түндүр фронт үчүн эмгектенишкен. Республиканын даярдоочу пункуттарында «Эгиндин ар бир тоннасы – фашисттердин лагерине ташталган снаряд!» деген девиз менен эгин тынымсыз даярдалып турган. 1941-жылы республикада 203,6 миң тонна эгин топтолгон. Бул 1940-жылга салыштырмалуу алда канча көптүк кылган.

Согуштун биринчи эле күндөрүндө эмгекчилер бир, эки күндүк эмгек акыларын элдик коргонуу фондусуна которушкан. Кийин жумуш убактысынан тышкары, майрам жана дем алыш күндөрү иштеп, тапкан акчаларын коргонуу фондусуна жөнөтүү кыймылы күчөгөн. Коргонуу фондусун түзүүгө колхозчу дыйкандар активдүү катышышкан. Ысык-Көл областынын «Кереге-Таш» айыл чарба артелинин мүчөсү Т.Сатыбалдиев өз короосунан 50 койду коргонуу фондусуна берген.

Мына ушинтип, СССР элинин көрсөткөн эрдиги, тылдагы күжүрмөн эмгегинин натыйжасында 1945-жылдын 9-майында Советтер Союзун багындырууну көздөгөн фашисттик Германияны жеңген. Биринчи жана экинчи дүйнөлүк согуштардын баштоочусу фашисттик Германия жеңилгендигин толугу менен мойнуна алган.

Экинчи дүйнөлүк согуштун Дүйнөгө тийгизген таасири:

1. 1948-жылы 10-декабрда «Адам укугу жөнүндө декларация» кабыл алынган.

2. 1942-жылы БУУну түзүү жөнүндө документке кол коюлган. БУУнун Уставы 1945-жылдын апрелинен июнуна чейин өткөрүлгөн жыйында кабыл алынып, 1945-жылы 26-июнда 50 өлкөнүн кол коюусу менен тастыкталган. Уставдын күчүнө кирүү датасы катары 1945-жылдын 24-октябрь күнү эсептелет.

Адабияттар:

1. История Кыргызстана: XX век. Учебник для ВУЗов. – Б., 1998.
2. Керимбаев С.К. Советский Кыргызстан в Великой Отечественной войне, 1941–1945. – Ф., 1985.
3. Малабаев Ж. Кыргыз мамлекетинин тарыхы. – Б., 1999.
4. Их подвиг будет жить в веках. – Ф., 1985.
5. Султаналиев Б. Кыргызстанцы в Великой Отечественной войне. – Ф., 1977.
6. Атокуров С. Промышленность Кыргызстана в годы великих битв. – Ф., 1975.
7. Гришков И.Г. Электроэнергетика Кыргызстана в годы Великой Отечественной войны. – Ф., 1965.
8. Кызаева Д.Ш., Доценко Т.Д., Бегалиев С.И. Архивные документы свидетельствуют: Депортированные народы в Кыргызстане. – Б., 1995.

Рецензент:

кандидат исторических наук Акматова А.Т.